Məmmədzadə T.Z.♦

DOI: 10.25108/2304-1730-1749.iolr.2026.83.115-125
UOT: 342

Konstitusion dəyişikliklərin legitimliyi və demokratik prinsiplərlə uyğunluğu

Xülasə: Konstitusiya dəyişikliklərinin legitimliyi və onların demokratik prinsiplərlə uyğunluğu hüquqi-siyasi baxımdan təhlil edilir. Tədqiqatın aktuallığı ondan ibarətdir ki, müasir dövlətlərdə konstitusiya dəyişiklikləri yalnız hüquqi sistemin yenilənməsi vasitəsi kimi deyil, həm də siyasi hakimiyyətin bölgüsünə, insan hüquqlarının müdafiəsinə və demokratik institutların dayanıqlılığına təsir edən mühüm proses kimi çıxış edir. Məqalənin məqsədi konstitusiya dəyişikliklərinin legitimliyini müəyyən edən əsas hüquqi, demokratik və məzmun meyarlarını araşdırmaq, bu meyarların Azərbaycan və bəzi xarici ölkələrin təcrübəsində necə tətbiq olunduğunu qiymətləndirməkdir. Tədqiqatda hüquqi doktrinanın təhlili, müqayisəli hüquq metodu və sistemli yanaşmadan istifadə olunur. Məqalədə konstitusiya dəyişikliklərinin formal prosedurlara uyğun həyata keçirilməsinin onların tam legitimliyi üçün kifayət etmədiyi əsaslandırılır. Göstərilir ki, belə dəyişikliklər hüquq dövləti prinsiplərinə, xalqın real iradəsinə, ictimai iştirakçılığa, hakimiyyət bölgüsünə və insan hüquqlarının qorunmasına uyğun olduqda demokratik legitimlik qazana bilər. Azərbaycan təcrübəsi ilə yanaşı, Macarıstan, Polşa və Latın Amerikası ölkələrinin nümunələri də konstitusiya dəyişikliklərinin siyasi instrumentalizasiya riskləri baxımından nəzərdən keçirilir. Məqalənin nəticəsində konstitusiya dəyişikliklərinin hazırlanması və qəbulunda şəffaflığın, ictimai müzakirələrin, ekspert iştirakının və hüquqi nəzarət mexanizmlərinin gücləndirilməsinin demokratik legitimlik baxımından zəruri olduğu qənaətinə gəlinir.

Açar sözlər: hüquqi prosedur, ictimai iştirakçılıq, hüquq dövləti, referendum, hakimiyyət bölgüsü, insan hüquqları.

Giriş

Konstitusiya dövlətin hüquqi sisteminin mərkəzində dayanmaqla onun strukturunu, idarəetmə mexanizmini və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını müəyyən edən əsas sənəddir. O, yalnız ali hüquqi qüvvəyə malik normativ akt deyil, həm də xalqın suveren iradəsini ifadə edən siyasi və institusional sənəd kimi çıxış edir. Zamanla ictimai münasibətlərin dinamikası, siyasi proseslər, sosial-iqtisadi inkişaf və beynəlxalq hüquqi öhdəliklər konstitusiyaya yenidən baxılması və dəyişikliklərin edilməsi zərurətini ortaya çıxara bilər. Bununla belə, konstitusiya dəyişiklikləri müəyyən risklərlə də müşayiət olunur. Xüsusilə belə dəyişikliklərdən demokratik institutların zəiflədilməsi, hakimiyyət bölgüsünün pozulması və siyasi gücün mərkəzləşdirilməsi məqsədilə istifadə olunması onların legitimliyini sual altına ala bilər. Bu baxımdan əsas məsələ konstitusiyaya edilən dəyişikliklərin yalnız formal hüquqi prosedurlara uyğunluğu deyil, həm də demokratik prinsiplərlə nə dərəcədə uzlaşmasıdır.

♦ **Məmmədzadə Tural Ziya oğlu** - Milli Aviasiya Akademiyasının Konstitusiya hüququ və bələdiyyə hüququ ixtisası üzrə doktorantı (Azərbaycan). E-mail: tm1412@georgetown.edu

Bu məqalənin məqsədi konstitusiya dəyişikliklərinin legitimlik dərəcəsini hüquqi və siyasi aspektlərdə qiymətləndirmək, həmçinin bu dəyişikliklərin demokratik dəyərlər, hüquq dövləti prinsipi və insan hüquqlarının müdafiəsi ilə uyğunluğunu araşdırmaqdır. Araşdırmanın əsas tədqiqat sualları aşağıdakılardır:

- Konstitusiya dəyişikliklərini legitim edən əsas hüquqi və siyasi meyarlar hansılardır?
- Demokratik dövlətlərdə belə dəyişikliklər hansı hüquqi prosedurlar və institusional təminatlar çərçivəsində həyata keçirilməlidir?
- Azərbaycan və bəzi digər ölkələrdə baş vermiş konstitusiya dəyişiklikləri bu meyarlara nə dərəcədə cavab verir?

Bu suallara cavab vermək üçün tədqiqatda hüquqi doktrinanın təhlili, müqayisəli hüquq metodu və sistemli yanaşmadan istifadə olunur. Məqalədə Azərbaycan Respublikasının təcrübəsi ilə yanaşı, Macarıstan, Polşa və bəzi Latın Amerikası ölkələrinin təcrübəsi də nəzərdən keçirilir. Tədqiqatın elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, konstitusiya dəyişikliklərinin legitimliyi yalnız formal prosedur meyarları ilə deyil, həm də ictimai iştirakçılıq, hakimiyyət bölgüsü, insan hüquqları və demokratik institutların dayanıqlılığı baxımından qiymətləndirilir.

I. Konstitusiya dəyişikliklərinin hüquqi təbiəti və legitimlik anlayışı

Konstitusiyanın dəyişdirilməsi hüquq dövləti prinsiplərinə uyğun olaraq yalnız əvvəlcədən müəyyən edilmiş prosedurlar çərçivəsində həyata keçirilə bilər. Bu prosedurlar konstitusiyanın ali hüquqi qüvvəsini, sabitliyini və hüquqi sistemdə xüsusi yerini qorumaq məqsədi daşıyır. Adi qanunvericilik aktlarından fərqli olaraq konstitusiyanın dəyişdirilməsi, bir qayda olaraq, daha mürəkkəb və ağırlaşdırılmış qaydalarla tənzimlənir. Bu, bir tərəfdən, konstitusiyanın tez-tez və cari siyasi maraqlara uyğun şəkildə dəyişdirilməsinin qarşısını almağa, digər tərəfdən isə onun cəmiyyətin dəyişən ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmasına imkan yaratmağa xidmət edir.

Hüquq ədəbiyyatında konstitusiya dəyişiklikləri ümumilikdə bir neçə formada izah edilir. Birinci forma formal və ya rəsmi dəyişikliklərdir. Bu dəyişikliklər konstitusiyanın özündə nəzərdə tutulmuş prosedurlara uyğun olaraq parlament qərarı, xüsusi səs çoxluğu, referendum və ya bu mexanizmlərin birgə tətbiqi vasitəsilə həyata keçirilir. Formal dəyişikliklər konstitusiya mətnində birbaşa dəyişiklik edilməsinə səbəb olur və hüquqi baxımdan ən aydın dəyişiklik forması hesab edilir.

İkinci forma faktiki dəyişikliklərdir. Bu halda konstitusiya mətnində hər hansı dəyişiklik edilməsə də, dövlət orqanlarının fəaliyyəti, siyasi praktika, institusional münasibətlər və hüquqi tətbiq nəticəsində konstitusion münasibətlərin real məzmunu dəyişə bilər. Belə dəyişikliklər xüsusilə siyasi sistemin praktik fəaliyyətində, hakimiyyət orqanları arasında münasibətlərin formalaşmasında və konstitusiya normalarının tətbiqində özünü göstərir.

Üçüncü forma isə konstitusion interpretasiya, yəni şərh vasitəsilə baş verən dəyişikliklərdir. Bu halda konstitusiya mətninin özü dəyişməsə də, konstitusiya məhkəmələri və ya ali məhkəmə orqanları tərəfindən verilən şərhlər nəticəsində həmin normaların tətbiq dairəsi və hüquqi mənası inkişaf edə bilər. Bu dəyişiklik forması xüsusilə yazılı konstitusiyaların sabit saxlanıldığı, lakin ictimai münasibətlərin dəyişdiyi hüquqi sistemlərdə mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Konstitusiya dəyişikliklərinin bu müxtəlif formaları göstərir ki, konstitusion inkişaf yalnız mətnə edilən rəsmi düzəlişlərlə məhdudlaşmır. Konstitusiyanın real hüquqi və siyasi təsiri həm də onun necə tətbiq olunması, necə şərh edilməsi və dövlət institutları tərəfindən necə həyata keçirilməsi ilə müəyyən olunur. Richard Albert konstitusiya dəyişiklikləri ilə bağlı tədqiqatlarında

formal düzəlişlərlə yanaşı, konstitusiyanın əsas strukturuna və identikliyinə təsir edən daha dərin dəyişikliklərin də nəzərə alınmalı olduğunu göstərir [2, s. 1-5].

Konstitusiya dəyişikliklərinin hüquqi qüvvəyə malik olması onların legitimliyi üçün mühüm şərt olsa da, bu, təkbaşına kifayət etmir. Legitimlik anlayışı dəyişikliklərin yalnız formal prosedurlara uyğun qəbul edilməsini deyil, həm də onların cəmiyyət tərəfindən qəbul olunmasını, demokratik prinsiplərə uyğunluğunu və hüquq dövlətinin əsaslarını zəiflətməməsini tələb edir. Siyasi nəzəriyyədə legitimlik hakimiyyətin və qəbul edilən qərarların cəmiyyət tərəfindən qəbul olunması ilə əlaqələndirilir. Max Weber legitim hakimiyyətin ənənəvi, xarizmatik və hüquqi-rasional əsaslara söykəndiyini göstərmişdir. Konstitusiya dəyişiklikləri kontekstində xüsusi əhəmiyyət daşıyan məhz hüquqi-rasional legitimlikdir, çünki bu halda dəyişikliklər əvvəlcədən müəyyən edilmiş hüquqi qaydalar, institusional prosedurlar və ictimai qəbul əsasında həyata keçirilməlidir [3, s. 215-216].

Bu baxımdan konstitusiya dəyişikliklərinin legitimliyi üç əsas elementin vəhdəti əsasında qiymətləndirilə bilər. Birincisi, dəyişikliklər konstitusiyada nəzərdə tutulmuş prosedurlara uyğun qəbul edilməlidir. İkincisi, dəyişikliklərin hazırlanması və müzakirəsi prosesi şəffaf, inklüziv və ictimai iştirakçılığa açıq olmalıdır. Üçüncüsü, dəyişikliklərin məzmunu hüquq dövləti, hakimiyyət bölgüsü, insan hüquqlarının müdafiəsi və demokratik idarəçilik prinsipləri ilə ziddiyyət təşkil etməməlidir. Venesiya Komissiyasının konstitusiya dəyişiklikləri haqqında hesabatında da konstitusiya islahatlarının yalnız hüquqi texnika məsələsi kimi deyil, həm də demokratik institutların sabitliyi, hüququn aliliyi və insan hüquqlarının qorunması baxımından qiymətləndirilməli olduğu vurğulanır [4, s. 4, 46].

Beləliklə, konstitusiya dəyişikliklərinin hüquqi təbiəti və legitimliyi bir-biri ilə sıx bağlıdır. Konstitusiyanın dəyişdirilməsi prosedurları onun sabitliyini qorumağa xidmət etsə də, bu dəyişikliklərin demokratik baxımdan qəbul edilə bilməsi üçün hüquqi prosedurla yanaşı, ictimai iştirak, şəffaflıq, əsas hüquqların qorunması və hakimiyyət bölgüsünün saxlanılması kimi meyarlar da təmin olunmalıdır.

II. Konstitusiya dəyişikliklərinin legitimliyini müəyyən edən əsas meyarlar

Konstitusiya dəyişikliklərinin legitimliyi yalnız onların formal hüquqi prosedura uyğun qəbul edilməsi ilə məhdudlaşmır. Hüquqi prosedura riayət olunması legitimliyin zəruri şərtidir, lakin demokratik dövlətlərdə bu, kifayət hesab edilə bilməz. Konstitusiya dövlətin siyasi-hüquqi sisteminin əsasını təşkil etdiyindən, ona edilən dəyişikliklər həm qəbul edilmə qaydasına, həm ictimai iştirak səviyyəsinə, həm də məzmun baxımından doğurduğu nəticələrə görə qiymətləndirilməlidir. Bu baxımdan konstitusiya dəyişikliklərinin legitimliyini müəyyən edən meyarları üç əsas qrupda sistemləşdirmək mümkündür: hüquqi-prosedur meyarları, demokratik-prosedur meyarları və məzmun meyarları.

Birinci qrup hüquqi-prosedur meyarlarıdır. Bu meyarlar konstitusiya dəyişikliklərinin yalnız konstitusiyanın özündə müəyyən edilmiş qaydalar əsasında həyata keçirilməsini tələb edir. Dəyişiklik təşəbbüsünün səlahiyyətli subyekt tərəfindən irəli sürülməsi, parlamentdə tələb olunan xüsusi səs çoxluğunun təmin edilməsi, zəruri hallarda referendumun keçirilməsi və konstitusiya nəzarəti mexanizmlərinin tətbiqi hüquqi legitimliyin əsas elementləri kimi çıxış edir. Bu prosedurların məqsədi konstitusiyanın ali hüquqi statusunu qorumaq və onun adi siyasi qərarlarla dəyişdirilməsinin qarşısını almaqdır. Lakin hüquqi-prosedur uyğunluq yalnız dəyişikliklərin qanuniliyini təmin edir; onların demokratik baxımdan əsaslandırılmış olması üçün əlavə meyarların da mövcudluğu zəruridir.

İkinci qrup demokratik-prosedur meyarlarıdır. Konstitusiya dəyişikliklərinin hazırlanması və qəbul edilməsi prosesi şəffaf, açıq və inklüziv olmalıdır. Dəyişiklik layihələrinin ictimaiyyətə əvvəlcədən təqdim edilməsi, onların mahiyyətinin aydın izah olunması, siyasi partiyaların, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının, hüquqşünasların, akademik dairələrin, media nümayəndələrinin və digər maraqlı tərəflərin müzakirələrdə iştirakı demokratik legitimliyin formalaşması üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. International IDEA-nın konstitusiya dəyişiklikləri prosedurları üzrə tədqiqatında da qeyd olunur ki, islahat prosesinin inklüzivliyi və şəffaflığı konstitusiya dəyişikliklərinə ictimai etimadın artmasına xidmət edir [4, s. 6, 12].

Üçüncü qrup məzmun meyarlarıdır. Konstitusiya dəyişiklikləri yalnız prosedur baxımından düzgün qəbul edildiyi üçün legitim hesab oluna bilməz; onların məzmunu da hüquq dövləti, hakimiyyət bölgüsü, insan hüquqları və demokratik idarəçilik prinsipləri ilə uzlaşmalıdır. Əgər dəyişikliklər siyasi rəqabəti məhdudlaşdırır, məhkəmə müstəqilliyini zəiflədir, insan hüquqlarının müdafiəsini daraldır və ya hakimiyyətin bir orqanda həddindən artıq cəmləşməsinə şərait yaradırsa, belə dəyişikliklərin demokratik legitimliyi şübhə altına düşə bilər. Venesiya Komissiyasının konstitusiya dəyişiklikləri haqqında hesabatında da konstitusiya islahatlarının demokratik institutların sabitliyi, hüququn aliliyi və insan hüquqlarının müdafiəsi baxımından qiymətləndirilməli olduğu vurğulanır [4, s. 4, 46].

Konstitusiya dəyişikliklərinin legitimliyi baxımından sabitlik və çeviklik arasında balans da xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Konstitusiyanın tez-tez və asan dəyişdirilməsi hüquqi müəyyənliyi və institusional sabitliyi zəiflədə bilər. Digər tərəfdən, dəyişiklik prosedurlarının həddindən artıq sərt olması hüquqi sistemin sosial-siyasi reallıqlara uyğunlaşmasını çətinləşdirə bilər. Buna görə də legitim dəyişiklik mexanizmi həm konstitusiyanın sabitliyini qorumağa, həm də zəruri islahatlara imkan yaratmağa yönəlməlidir. Bu balansın pozulması konstitusiya dəyişikliklərinin ya siyasi alətə çevrilməsi, ya da hüquqi sistemin inkişaf ehtiyaclarına cavab verə bilməməsi ilə nəticələnə bilər [4, s. 39; 5, s. 3].

Beləliklə, konstitusiya dəyişikliklərinin legitimliyini müəyyən edən əsas meyarlar bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Hüquqi prosedura uyğunluq dəyişikliklərin formal qanuniliyini təmin edir; şəffaf və inklüziv proses onların ictimai qəbulunu gücləndirir; məzmun baxımından hüquq dövləti və demokratik prinsiplərə uyğunluq isə həmin dəyişikliklərin mahiyyət etibarilə legitim olmasını şərtləndirir. Bu meyarların hər hansı birinin zəifləməsi konstitusiya dəyişikliklərinin hüquqi və siyasi etibarlılığına mənfi təsir göstərə bilər.

III. Azərbaycan təcrübəsi: Konstitusiya dəyişiklikləri və demokratik legitimlik

Azərbaycan Respublikasında konstitusiya dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi xüsusi konstitusion prosedurlarla tənzimlənir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 152-ci maddəsinə əsasən, Konstitusiyanın mətnində dəyişikliklər yalnız referendumla qəbul edilə bilər. Konstitusiyanın 157-ci maddəsində isə Konstitusiyaya dəyişikliklər haqqında təkliflərin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və ya Milli Məclisin azı 63 deputatı tərəfindən verilə biləcəyi nəzərdə tutulur. Bu baxımdan Azərbaycan modelində konstitusiya dəyişikliklərinin qəbulunda referendum əsas legitimlik vasitəsi kimi çıxış edir, təşəbbüs subyektləri isə Konstitusiyada ayrıca müəyyən edilir [1, maddə 152, 157].

Müstəqillik dövründə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına dəyişikliklər əsasən 2002, 2009 və 2016-cı illərdə keçirilmiş referendumlar vasitəsilə edilmişdir. 2002-ci il dəyişiklikləri əsasən dövlət hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyəti, seçki və qanunvericilik prosedurları ilə bağlı bir sıra institusional düzəlişləri əhatə etmişdir. Bu dəyişikliklər Azərbaycan konstitusion sisteminin

formalaşması mərhələsində hüquqi və institusional mexanizmlərin dəqiqləşdirilməsi baxımından əhəmiyyətli olmuşdur.

2009-cu il dəyişiklikləri isə daha geniş hüquqi-siyasi müzakirələrə səbəb olmuşdur. Xüsusilə prezidentin iki dəfədən artıq seçilməsini məhdudlaşdıran müddəanın Konstitusiyadan çıxarılması demokratik legitimlik, hakimiyyətin dövri dəyişməsi və siyasi rəqabət prinsipləri baxımından mübahisəli qiymətləndirilmişdir. Venesiya Komissiyasının 2009-cu il Azərbaycan üzrə rəyində də bu dəyişikliklərin demokratik idarəçilik və hakimiyyət bölgüsü prinsipləri baxımından doğura biləcəyi nəticələrə diqqət yetirilmişdir [6, s. 3-4].

2016-cı ildə keçirilmiş referendum isə miqyas və təsir baxımından daha geniş dəyişiklikləri əhatə etmişdir. Həmin dəyişikliklər nəticəsində prezidentin səlahiyyət müddəti beş ildən yeddi ilə artırılmış, Birinci vitse-prezident və vitse-prezidentlər institutu yaradılmış, həmçinin dövlət hakimiyyəti orqanlarının qarşılıqlı münasibətlərinə təsir edən bir sıra yeni müddəalar qəbul edilmişdir. Bu dəyişikliklər formal baxımdan referendum yolu ilə qəbul edilsə də, onların demokratik legitimliyi baxımından ictimai müzakirələrin həcmi, dəyişiklik layihəsinin ictimaiyyətə təqdim olunma müddəti və müxtəlif siyasi-ictimai aktorların prosesdə iştirak imkanları xüsusi əhəmiyyət daşımışdır.

Venesiya Komissiyasının 2016-cı il Azərbaycan üzrə rəyində referendum layihəsinin çoxsaylı maddələri əhatə etdiyi, qısa müddətdə ictimaiyyətə təqdim olunduğu və geniş ictimai müzakirələr üçün kifayət qədər imkan yaradılmadığı qeyd edilmişdir. Komissiya həmçinin bu dəyişikliklərin prezident institutunun səlahiyyətlərinə və hakimiyyət bölgüsü sisteminə təsirini ayrıca qiymətləndirmişdir [7, s. 3–5, 12–18]. Bu baxımdan 2016-cı il dəyişiklikləri konstitusiya dəyişikliklərinin yalnız formal hüquqi prosedura uyğunluğu ilə deyil, həm də onların hazırlanma və ictimai müzakirə prosesi ilə birlikdə qiymətləndirilməli olduğunu göstərən nümunə kimi çıxış edir.

Azərbaycan təcrübəsi göstərir ki, referendum konstitusiya dəyişikliklərinin demokratik legitimliyini təmin edən mühüm vasitə ola bilər. Lakin bu mexanizmin effektivliyi yalnız səsvermənin keçirilməsi ilə deyil, həm də prosesin şəffaflığı, seçicilərin məlumatlandırılması, müxtəlif siyasi və ictimai qrupların müzakirələrdə iştirakı, media və ekspert dairələrinin prosesə sərbəst şəkildə cəlb olunması ilə ölçülür. Belə şərtlər təmin olunduqda referendum xalq iradəsinin real ifadə vasitəsi kimi çıxış edir; əks halda isə o, formal legitimlik yaratsa da, demokratik legitimlik baxımından mübahisəli görünə bilər.

Konstitusiya dəyişikliklərinin siyasi hakimiyyətin möhkəmləndirilməsi və ya hakimiyyət bölgüsünün zəiflədilməsi məqsədilə istifadə olunması riski müasir konstitusiya hüququ ədəbiyyatında "abusive constitutionalism" anlayışı çərçivəsində izah edilir. David Landau bu anlayışla formal konstitusiya mexanizmlərindən istifadə etməklə demokratik rəqabətin, nəzarət-balans sisteminin və institusional məhdudiyyətlərin zəiflədilməsi hallarını xarakterizə edir [8, s. 189–195]. Azərbaycan təcrübəsinin qiymətləndirilməsi zamanı da əsas məsələ dəyişikliklərin yalnız hüquqi prosedura uyğunluğu deyil, həm də onların demokratik institutlara, hakimiyyət bölgüsünə və ictimai etimada təsiridir.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasında konstitusiya dəyişikliklərinin legitimliyi referendum institutunun mövcudluğu ilə yanaşı, həmin referendumların keçirilmə şəraiti, ictimai iştirakçılığın səviyyəsi, müzakirələrin plüralllığı və hüquqi əsaslandırmanın keyfiyyəti ilə birbaşa bağlıdır. Gələcək konstitusiya islahatları baxımından bu amillərin gücləndirilməsi dəyişikliklərin həm hüquqi, həm də demokratik legitimliyinin təmin edilməsi üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır.

IV. Müqayisəli analiz: Polşa, Macarıstan və Latın Amerikası ölkələrində konstitusiya dəyişiklikləri

Konstitusiya dəyişikliklərinin demokratik legitimliyi problemi yalnız Azərbaycan təcrübəsi ilə məhdudlaşmır. Müxtəlif ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, konstitusiya islahatları bəzən hüquqi sistemin təkmilləşdirilməsi məqsədilə deyil, siyasi hakimiyyətin möhkəmləndirilməsi, institusional nəzarət mexanizmlərinin zəiflədilməsi və siyasi rəqabətin məhdudlaşdırılması vasitəsi kimi istifadə oluna bilər. Bu baxımdan Macarıstan, Polşa və bəzi Latın Amerikası ölkələrinin təcrübəsi konstitusiya dəyişikliklərinin formal qanuniliklə demokratik legitimlik arasında yarada biləcəyi fərqi göstərmək baxımından əhəmiyyətlidir.

Macarıstanda 2011-ci ildə qəbul edilmiş yeni Əsas Qanun ölkənin konstitusion sistemində mühüm dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Həmin prosesdə parlament çoxluğunun həlledici rolu, müxalifət və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının məhdud iştirakı, habelə məhkəmə hakimiyyəti və media azadlığı ilə bağlı sonrakı dəyişikliklər demokratik legitimlik baxımından geniş müzakirələr doğurmuşdur. Kim Lane Scheppele Macarıstan təcrübəsini formal konstitusiya mexanizmlərindən istifadə etməklə institusional balansın dəyişdirilməsi və siyasi nəzarət imkanlarının genişləndirilməsi nümunəsi kimi qiymətləndirir [9, s. 929–967].

Polşa təcrübəsində isə əsas problem konstitusiya mətninin genişmiqyaslı dəyişdirilməsindən daha çox konstitusion institutların, xüsusilə Konstitusiya Tribunalı və məhkəmə hakimiyyəti sisteminin fəaliyyətinə təsir edən hüquqi-siyasi dəyişikliklərlə bağlı olmuşdur. 2015-ci ildən sonra həyata keçirilən islahatlar məhkəmə müstəqilliyi, hakimiyyət bölgüsü və hüquq dövləti prinsipləri baxımından ciddi müzakirələrə səbəb olmuşdur. Venesiya Komissiyasının Polşa üzrə 2016-cı il rəyində Konstitusiya Tribunalı haqqında qanunla bağlı dəyişikliklərin məhkəmə müstəqilliyi, konstitusiya nəzarəti və hüquq dövləti prinsipləri baxımından ciddi nəticələr doğura biləcəyi qeyd edilmişdir [10, s. 4–5, 20]. Bu nümunə göstərir ki, legitimlik problemi yalnız konstitusiya mətninə formal dəyişikliklərlə deyil, həm də konstitusion institutların real fəaliyyətinə təsir edən hüquqi addımlarla bağlı ola bilər.

Latın Amerikası ölkələrində isə konstitusiya dəyişiklikləri bir sıra hallarda prezidentlik müddətlərinə qoyulan məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması və icra hakimiyyətinin gücləndirilməsi ilə bağlı olmuşdur. Venesuela və Boliviya təcrübələri göstərir ki, referendum və ya konstitusiya məhkəməsi qərarı kimi formal hüquqi mexanizmlər bəzən siyasi hakimiyyətin davamlılığını təmin edən vasitə kimi istifadə edilə bilər. Bu cür hallarda dəyişikliklər xalq iradəsinə əsaslanan hüquqi prosedur kimi təqdim olunsa da, siyasi rəqabət, media azadlığı və müxalifətin fəaliyyət imkanları məhdud olduqda onların demokratik legitimliyi mübahisəli xarakter alır. David Landau bu tip prosesləri "abusive constitutionalism" anlayışı çərçivəsində izah edərək göstərir ki, formal konstitusiya dəyişiklikləri bəzi hallarda demokratik institutların zəiflədilməsi üçün istifadə oluna bilər [8, s. 189–195].

Bu nümunələrin müqayisəsi göstərir ki, konstitusiya dəyişikliklərinin legitimliyi yalnız hüquqi prosedurların mövcudluğu ilə müəyyən edilə bilməz. Macarıstan, Polşa və Latın Amerikası təcrübələri konstitusiya və konstitusion institutların siyasi məqsədlərlə dəyişdirilməsinin hüquq dövləti, hakimiyyət bölgüsü və demokratik rəqabət üçün risklər yarada biləcəyini göstərir. Buna görə də konstitusiya dəyişiklikləri qiymətləndirilərkən yalnız onların hansı prosedurla qəbul edildiyi deyil, həm də həmin dəyişikliklərin demokratik institutlara və insan hüquqlarına faktiki təsiri nəzərə alınmalıdır.

Nəticə

Aparılan təhlil göstərir ki, konstitusiya dəyişiklikləri hər bir dövlətin hüquqi-siyasi inkişafında mühüm əhəmiyyət daşıyan prosesdir. Bu dəyişikliklər hüquqi sistemin yenilənməsi, dövlət institutlarının təkmilləşdirilməsi və cəmiyyətin dəyişən ehtiyaclarına uyğunlaşma baxımından zəruri ola bilər. Lakin konstitusiyanın ali hüquqi qüvvəyə malik olması və dövlətin əsas institusional quruluşunu müəyyən etməsi səbəbindən belə dəyişikliklər yalnız formal hüquqi prosedur kimi qiymətləndirilməməlidir. Onların legitimliyi həm hüquqi prosedura uyğunluq, həm demokratik iştirak, həm də məzmun baxımından hüquq dövləti və insan hüquqları prinsiplərinə uyğunluq əsasında müəyyən edilməlidir.

Məqalədə müəyyən edilmişdir ki, konstitusiya dəyişikliklərinin legitimliyini təmin edən əsas meyarlar üç istiqamətdə qruplaşdırıla bilər: hüquqi-prosedur uyğunluq, demokratik-prosedur şəffaflıq və məzmun baxımından demokratik prinsiplərə uyğunluq. Hüquqi-prosedur uyğunluq dəyişikliklərin konstitusiyada nəzərdə tutulmuş qaydalar əsasında qəbul edilməsini tələb edir. Demokratik-prosedur şəffaflıq dəyişiklik layihələrinin ictimaiyyətə vaxtında təqdim olunmasını, geniş müzakirələrin aparılmasını və müxtəlif siyasi-ictimai aktorların prosesə cəlb edilməsini nəzərdə tutur. Məzmun meyarı isə dəyişikliklərin hakimiyyət bölgüsünü, məhkəmə müstəqilliyini, insan hüquqlarını və siyasi rəqabəti zəiflətməməsini tələb edir.

Azərbaycan təcrübəsi göstərir ki, referendum konstitusiya dəyişikliklərinin demokratik legitimliyini təmin edən mühüm vasitə ola bilər. Bununla belə, referendumun legitimlik funksiyası yalnız səsvermənin keçirilməsi ilə məhdudlaşmır. Seçicilərin kifayət qədər məlumatlandırılması, dəyişiklik layihələrinin açıq müzakirəyə çıxarılması, ekspert və akademik dairələrin prosesdə iştirakı, media və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının sərbəst fəaliyyəti referendumun demokratik məzmununu gücləndirən əsas şərtlərdir. Bu baxımdan gələcək konstitusiya islahatlarında ictimai iştirakçılığın genişləndirilməsi və hüquqi əsaslandırmanın daha aydın təqdim edilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Müqayisəli təcrübə də göstərir ki, konstitusiya dəyişiklikləri bəzi hallarda demokratik institutların möhkəmləndirilməsi ilə yanaşı, siyasi hakimiyyətin mərkəzləşdirilməsi və nəzarət-balans mexanizmlərinin zəiflədilməsi üçün də istifadə oluna bilər. Macarıstan, Polşa və bəzi Latın Amerikası ölkələrinin nümunələri formal hüquqi mexanizmlərin mövcudluğunun demokratik legitimlik üçün hər zaman kifayət etmədiyini göstərir. Buna görə də konstitusiya dəyişiklikləri qiymətləndirilərkən yalnız onların hansı prosedurla qəbul edildiyi deyil, həm də həmin dəyişikliklərin siyasi sistemə, hüquq dövləti institutlarına və insan hüquqlarına faktiki təsiri nəzərə alınmalıdır.

Gələcək islahatlar baxımından konstitusiya dəyişiklikləri layihələrinin daha erkən mərhələdə ictimaiyyətə təqdim edilməsi, geniş və plüral müzakirələrin təşkili, hüquqşünasların, akademik dairələrin, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının və müstəqil ekspertlərin prosesə cəlb olunması məqsədəuyğun hesab olunur. Bundan başqa, referendum institutunun şəffaflığını və etibarlılığını artıran normativ təminatların gücləndirilməsi, seçicilərin obyektiv məlumatlandırılması və konstitusiya dəyişikliklərinin hüquqi nəticələrinin əvvəlcədən aydın izah edilməsi demokratik legitimliyin təmin olunmasına xidmət edə bilər.

Nəticə etibarilə, konstitusiya dəyişikliklərinin legitimliyi təkcə hüquqi texnika və formal prosedurlarla deyil, həm də ictimai etimad, demokratik iştirak, hüquq dövləti, hakimiyyət bölgüsü və insan hüquqlarına hörmət kimi fundamental prinsiplərlə ölçülür. Bu prinsiplərin qorunması

konstitusiyanın normativ nüfuzunu, dövlət institutlarının dayanıqlılığını və cəmiyyətin hüquqi sistemə inamını gücləndirən əsas şərtlərdən biridir.

Biblioqrafiya

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Maddə 152, 157. [Elektron resurs]. URL: https://e-qanun.az/framework/897
2. Albert, R. Constitutional Amendment and Dismemberment. Yale Journal of International Law, Vol. 43, 2018, pp. 1–84.
3. Weber, M. Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology. Vol. 1. Edited by G. Roth and C. Wittich. Berkeley: University of California Press, 1978, pp. 215–216.
4. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Report on Constitutional Amendment. CDL-AD(2010)001. Strasbourg, 2010, pp. 4, 39, 46.
5. Böckenförde, M. Constitutional Amendment Procedures. International IDEA Constitution-Building Primer No. 10. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2017, pp. 3, 6, 12.
6. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Opinion on the Draft Amendments to the Constitution of the Republic of Azerbaijan. CDL-AD(2009)010. Strasbourg, 2009, pp. 3–4.
7. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Opinion on the Draft Modifications to the Constitution submitted to the Referendum of 26 September 2016 in Azerbaijan. CDL-AD(2016)029. Strasbourg, 2016, pp. 3–5, 12–18.
8. Landau, D. Abusive Constitutionalism. UC Davis Law Review, Vol. 47, 2013, pp. 189–260.
9. Scheppele, K. L. Constitutional Coups and Judicial Review: How Transnational Institutions Can Strengthen Peak Courts at Times of Crisis. Michigan Law Review, Vol. 111, No. 6, 2013, pp. 929–967.
10. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Opinion on the Act on the Constitutional Tribunal. CDL-AD(2016)026. Strasbourg, 2016, pp. 4–5, 20.

Məqalə daxil olmuşdur: *04 iyun 2026-cı il*
Çapa qəbul edilmişdir: *16 iyun 2026-cı il*

Mammadzada T.Z.♦

DOI: 10.25108/2304-1730-1749.iolr.2026.83.115-125
UDC: 342

Legitimacy of Constitutional Amendments and Their Compatibility with Democratic Principles

Abstract: The article analyzes the legitimacy of constitutional amendments and their compatibility with democratic principles from a legal and political perspective. The relevance of the study lies in the fact that, in modern states, constitutional amendments function not only as a means of updating the legal system, but also as a process that may affect the distribution of political power, the protection of human rights, and the stability of democratic institutions. The purpose of the article is to examine the main legal, democratic, and substantive criteria determining the legitimacy of constitutional amendments and to assess how these criteria are reflected in the practice of Azerbaijan and selected foreign countries. The study applies doctrinal legal analysis, the comparative legal method, and a systematic approach. The article argues that compliance with formal amendment procedures alone is insufficient to ensure the full legitimacy of constitutional changes. Such amendments may acquire democratic legitimacy only when they correspond to the principles of the rule of law, the genuine will of the people, public participation, separation of powers, and the protection of human rights. Alongside the experience of Azerbaijan, the examples of Hungary, Poland, and Latin American countries are examined in terms of the risks of political instrumentalization of constitutional amendments. The article concludes that strengthening transparency, public debate, expert participation, and legal oversight mechanisms in the preparation and adoption of constitutional amendments is essential for ensuring their democratic legitimacy.

Keywords: legal procedure, public participation, rule of law, referendum, separation of powers, human rights.

References

1. Constitution of the Republic of Azerbaijan. Articles 152, 157. Available at: https://e-qanun.az/framework/897 (in Azerbaijani).
2. Albert, R. Constitutional Amendment and Dismemberment. Yale Journal of International Law, Vol. 43, 2018, pp. 1–84.
3. Weber, M. Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology. Vol. 1. Edited by G. Roth and C. Wittich. Berkeley: University of California Press, 1978, pp. 215–216.
4. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Report on Constitutional Amendment. CDL-AD(2010)001. Strasbourg, 2010, pp. 4, 39, 46.
5. Böckenförde, M. Constitutional Amendment Procedures. International IDEA Constitution-Building Primer No. 10. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2017, pp. 3, 6, 12.

♦ **Tural Mammadzada Ziya oghlu -** Doctoral student in Constitutional Law and Municipal Law at the National Aviation Academy (Azerbaijan). E-mail: tm1412@georgetown.edu

6. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Opinion on the Draft Amendments to the Constitution of the Republic of Azerbaijan. CDL-AD(2009)010. Strasbourg, 2009, pp. 3–4.

7. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Opinion on the Draft Modifications to the Constitution submitted to the Referendum of 26 September 2016 in Azerbaijan. CDL-AD(2016)029. Strasbourg, 2016, pp. 3–5, 12–18.

8. Landau, D. Abusive Constitutionalism. UC Davis Law Review, Vol. 47, 2013, pp. 189–260.

9. Scheppele, K. L. Constitutional Coups and Judicial Review: How Transnational Institutions Can Strengthen Peak Courts at Times of Crisis. Michigan Law Review, Vol. 111, No. 6, 2013, pp. 929–967.

10. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Opinion on the Act on the Constitutional Tribunal. CDL-AD(2016)026. Strasbourg, 2016, pp. 4–5, 20.

The article was submitted: *2026 June 04*
Accepted for publication: *2026 June 16*

Мамедзаде Т.З.♦

DOI: 10.25108/2304-1730-1749.iolr.2026.83.115-125
УДК: 342

Легитимность конституционных изменений и их соответствие демократическим принципам

Аннотация: Анализируются легитимность конституционных изменений и их соответствие демократическим принципам с правовой и политической точек зрения. Актуальность исследования заключается в том, что в современных государствах конституционные изменения выступают не только средством обновления правовой системы, но и процессом, способным влиять на распределение политической власти, защиту прав человека и устойчивость демократических институтов. Цель статьи состоит в исследовании основных правовых, демократических и содержательных критериев, определяющих легитимность конституционных изменений, а также в оценке применения этих критериев в практике Азербайджана и отдельных зарубежных государств. В исследовании используются доктринальный правовой анализ, сравнительно-правовой метод и системный подход. Обосновывается, что соблюдение формальных процедур внесения изменений само по себе недостаточно для обеспечения полной легитимности конституционных преобразований. Такие изменения могут приобрести демократическую легитимность лишь в том случае, если они соответствуют принципам правового государства, реальной воле народа, общественному участию, разделению властей и защите прав человека. Наряду с опытом Азербайджана рассматриваются примеры Венгрии, Польши и стран Латинской Америки с точки зрения рисков политической инструментализации конституционных изменений. В заключение делается вывод о необходимости усиления

♦ **Маммадзаде Турал Зия оглы** - докторант Национальной академия авиации по специальности «Конституционное и муниципальное право» (Азербайджан). E-mail: tm1412@georgetown.edu

прозрачности, общественного обсуждения, участия экспертов и механизмов правового контроля при подготовке и принятии конституционных изменений.

Ключевые слова: правовая процедура, общественное участие, правовое государство, референдум, разделение властей, права человека.

Дата поступления: *04 июня 2026 г.*
Дата принятия в печать: *16 июня 2026 г.*